

Bijdrage tot de geschiedenis van Heerlens kerkelijk verleden

*samengesteld naar aanleiding van het 40-jarig priesterfeest van
monseigneur ir. Henricus Bemelmans, pastoor-deken van Heerlen*

I.

MISSIONERING EN EERSTE ONTWIKKELINGSTIJD

DE ST. PANCRATIUS is één der oudste katholiek-kerkelijke stichtingen in deze streek; zij gaat in haar oorsprong terug tot de missioneringsperiode van de Merovingen, eerste helft achtste eeuw. Niet vroeger? Heerlen was toch tijdens de eerste vier eeuwen van onze jaartelling een belangrijke nederzetting aan het punt van samenkomst van twee hoofdwegen. Inderdaad! Ook is het historisch waar, dat zich langs de hoofdroute christelijke kerken hebben gevormd, bescheiden van betekenis. Romeins Heerlen was met Keulen en Maastricht rechtstreeks verbonden, van welke steden katholiek geloofsleven bekend is, van Keulen reeds tegen het einde van de 2e eeuw. Of in Coriovallum de katholieke beginselen ook bekend waren, kan worden verondersteld, maar uit de vele oudheidkundige bodemonderzoekingen ter stede is tot nu toe geen overtuigend bewijsstuk voor deze bewering te voorschijn gekomen.

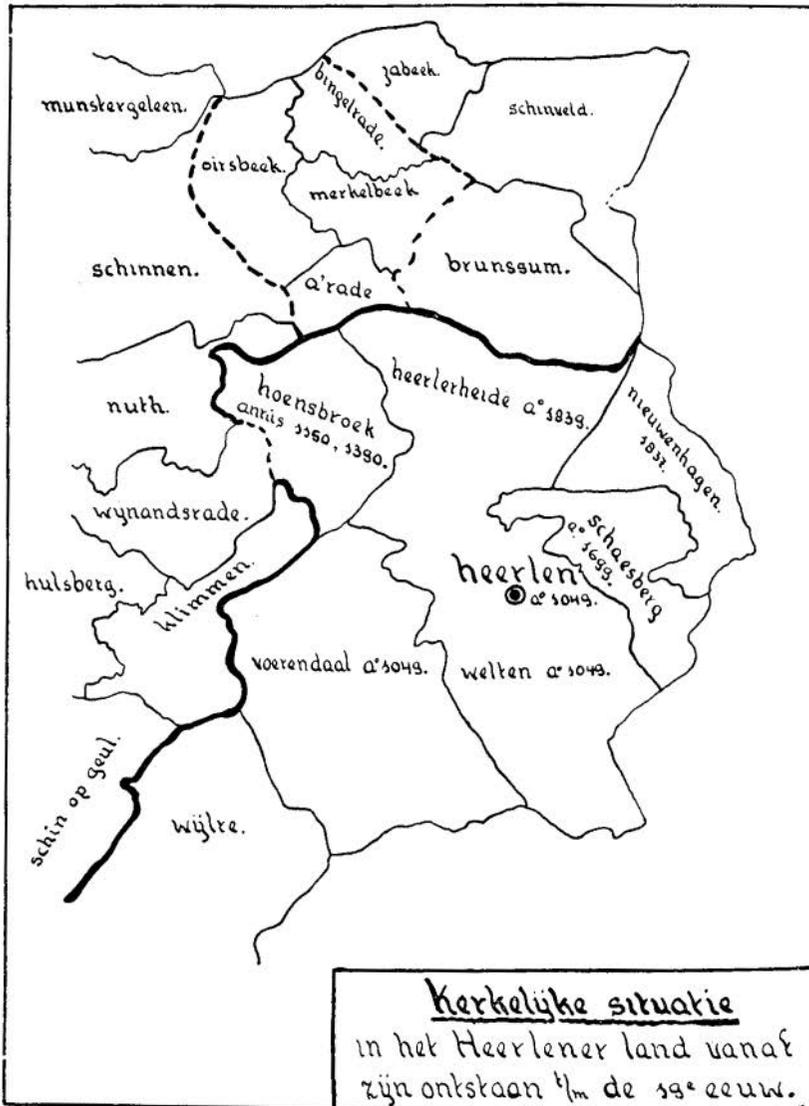
Onder het bestuur van de Merovingen, 8e eeuw, beginnen de historische gegevens door te schemeren met de systematische kerstening van het platteland. Het feit, dat Heerlen na het vertrek der Romeinen zijn belangrijke streekpositie niet heeft kunnen behouden, kan een aanwijzing zijn voor de verklaring, dat de definitieve christianisering voor onze stad en streek zo vertraagd gesteld moet worden. Overigens moeten we ons geen al te rooskleurige voorstelling maken van de heersende toestand. St. Amandus, die anno 647 door koning Sigebert III tot bisschop van Tongeren-Maastricht werd aangesteld, had af te rekenen met afgodentempels, die op het land verzezen.

Maar de grote missionarissen waren op komst, waarvan met name St. Willibrord op de voorgrond trad. In 695 werd hij te Rome door paus Sergius tot bisschop gewijd. Pippijn steunde zijn bekeringswerk naar best vermogen. Uitgangspunten van zijn aktie waren o.m. de kloosters Echternach en *Susteren*. Deze plaatsen konden reizende missionarissen herbergen en dienden tevens als opleidingscentra voor nieuwe geloofspredikers. Bovendien vormden deze stichtingen de economische bases voor het missiewerk van de streek.

Dat er enige invloed bekend of aan te wijzen is vanuit het propaganda-centrum *Susteren* op het Heerlener land, kan vermoed worden. Toen het bisdom Luik anno 799 in *aartsdiakenaten*, met toestemming van paus Leo III, werd ingedeeld, is *Susteren* waarschijnlijk het dekenale hoofd van Heerlen geworden. *Susteren* kreeg bovendien als oudst bestaande de

eretitel van „consilium aureum” of gulden consilie binnen het aartsdiakenale verband Kempenland. Hiermee zijn we in de tijd der Karolingen gekomen, die met hun wetgeving de grondslag voor de parochiale eenheid in het leven hebben geroepen. ¹⁾

Toch zou het nog tot het jaar 1065 duren, voordat ons nadere historisch-vaststaande gegevens ter beschikking staan. Uit een schenkingsakte, bedoeld voor de kerk van Toul (Noordfrankrijk) blijkt n.l., dat de heilige Paus Leo IX begin augustus 1049 vanuit Aken door het Heer-

Mgr. Ir. H. BEMELMANS

Pastoor-deken van Heerlen, Kanunnik v.h. kathedrale kapittel te Roermond.

lener land naar Voerendaal is gereisd om daar de nieuwe St. Laurentiuskerk te consacreren en deze tot zelfstandige parochie te verheffen.

Van datzelfde jaar dagtekent tevens onze kennis, dat er toen binnen het Heerlener land drie kerkjes stonden : de St. Andreas te Heerlen, de St. Martinus te Welten en de reeds genoemde St. Laurentiuskerk te Voerendaal.

Aan de hand van deze feiten kunnen we nu ook het oudste parochiegebied afbakenen. Dit viel nagenoeg samen met de huidige gemeenten Heerlen, Voerendaal, Hoensbroek, Schaesberg en Nieuwenhagen, welk gebied oorspronkelijk de Frankische Heerlense mark besloeg. Later zou hieruit het Heerlense hoofdschepenbanksgebied ontstaan. ²⁾

Dat rond het midden der 11e eeuw nieuwe zelfstandige parochies werden opgericht, moet ons niet bevreemden. Het was een algemeen Westeuropees verschijnsel, dat verband hield met de zeer actieve landbouwpolitiek en rooiing van gronden. Het aangrenzende land van Herzogenrade is hiervan, met Voerendaal, een overtuigend voorbeeld. ³⁾

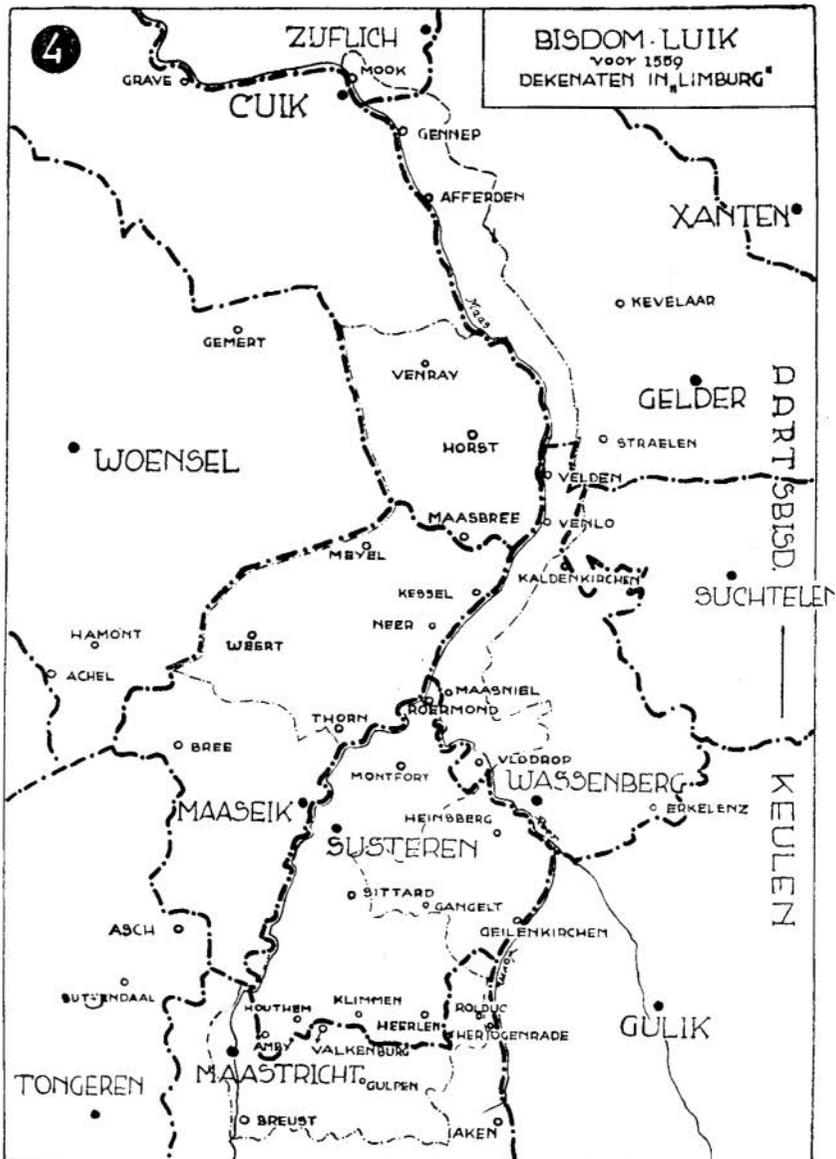
In Heerlen-centrum en te Welten moet de bewoning, afgaande op de taalkundige ontleding dezer plaatsnamen en op hun kerkpatronen, tot in de Frankische tijd terug gaan. *St. Andreas* duidt op een Apostelkerk en kan onder Benedictijnse invloed vanuit Susteren tijdens de 8e eeuw te Heerlen gesticht zijn. Paus Gregorius (590—604) bevorderde krachtig zijn verering. *St. Martinus* was in elk geval één der geliefde heiligen van de Frankische koningen en kan tot de 8e eeuw teruggaan. In volgorde der vermelding staat St. Andreas het eerste.

Vanaf het midden der elfde eeuw bespeuren we tevens tekenen van een kerkelijke *hierarchy* of *organisatie*. Het feit, dat Voerendaal reeds een eigen parochiegemeenschap ging vormen, duidt op een afscheiding binnen het aloude Heerlener kerkelijk gebied. Op het synodale landkapittel van Susteren, 1 juni 1234, treft men onder de aanwezigen *Tirricus*, plebaan te Heerlen (d.i. hoofd van een kerk met volledige parochierechten i.c. de St. Pancratius).

In deze tijd begint de *dekenale organisatie* in het bisdom Luik, waartoe Heerlen tot 1559 zou behoren, vaste vorm aan te nemen. In oorsprong behoorde zij blijkens haar woordafleiding van het Griekse deka = tien, een groepering van telkens tien parochies te zijn. Een bepaald aantal dekenaten werd dan weer opgevangen binnen het betrokken *aartsdiakenale* verband. Er is een Statutenboek bekend van het dekenaat Susteren uit het jaar 1307 met vermelding der hiertoe behorende kerken en kapellen en geklassificeerd naar de grootte van hun inkomstenbronnen. Heerlen wordt bij de belangrijkste groep ingedeeld. ⁴⁾

Ook weten we nu, dat de drie kerkjes binnen het bestuursgebied Heerlen toebehoorden aan een hoogadellijk familielid, verwand aan de Karolingen, n.l. Udo, bisschop van Toul (in Noordfrankrijk). Willen we de reden begrijpen, waarom Heerlen St. Pancratius tot stadspatroon heeft, dan moeten we de middeleeuwse opvatting verstaan van het „eigenkerken”-systeem. Kerkjes n.l., die op de eigendom van de grondbezitter gebouwd werden, noemt men „eigen kerken”, hetgeen van groot gewicht is i.v.m. het vaststellen van de kerkpatroon.

Naar hun *oorsprong* kunnen deze kerkjes als „vrije” bidplaatsen ontstaan zijn, doordat een groep gekerstende huisgezinnen uit eigen initiatief, onder leiding van de koninklijke ambtenaar en de bisschop, de handen ineen sloegen tot het bouwen van een landelijke kapel. Een wettelijke regeling van 818—819 bewaart de herinnering aan deze wijze van ontstaan van kerken. ⁵⁾

(Uit manuscript prof. Janssen, groot-seminarie Roermond)

Tegen het midden van de 11e eeuw kende men te Heerlen in elk geval het eigenkerken-systeem, dat duidelijk herkenbaar is aan de nieuwe Voerendaalse kerkpatroon, waarvan er drie uit het Toulse bisdom door Udo van Toul, onze plaatselijke heer, overgeplant werden naar Voerendaal.

Rond het jaar 1150 bestaat een kapel te *Hoensbroek*, afhankelijk van die van Heerlen; in 1390 wordt het een parochiekerk. De ontstaans- en eerste ontwikkelingsperiode van het kerkelijk leven binnen het Heerlener land sluit af met de aanwezigheid van deze 4 kerkjes. Het zal immers tot het jaar 1699 duren, voordat er binnen dit gebied een nieuwe parochiekerk ingebruik wordt genomen n.l. te Schaesberg.

II.

NIEUWBOUW HEERLENSE KERK EN NIEUWE KERKPATROON.

Tegen het eind van de 12e eeuw is er iets bijzonders gebeurd met het St. Andreaskerkje in Heerlen-centrum : men heeft toen een nieuwe kerk gebouwd met duidelijke bouwstijlinvloeden van de abdijkerk van Rolduc en van de basiliek van O.L. Vrouw te Maastricht. De plaatselijke heer, één der graven van Are-Hochstaden, die met deze kerkbouw als grondbezitter rechtstreeks bemoeienis had, heeft, ingevolge zijn eigendomsrecht, aan de nieuwe kerk een nieuwe patroon gegeven n.l. *St. Pancratius*, de geliefde Rijnlandse ridderheilige. ⁶⁾ De eigen heer gaf m.a.w. de naam aan zijn „eigen kerk”, in dit geval de naam van een romeins jongeling, die wegens zijn ridderlijk gedrag in de beleving van de katholieke godsdienst de graad van heiligheid verwierf. In de middeleeuwse riddertijd kreeg zodoende St. Pancratius voor de toonaangevende adel de betekenis van de ideale ridder, een nastreefbaar voorbeeld in de dienst van God. Hier ligt de historische verklaring, waarom Heerlen onder de beschutse van St. Pancratius werd gesteld. Bovendien was het terrein rondom het huidige Kerkplein zeer vermoedelijk reeds versterkt; in elk geval had Heerlen, anno 1225 een *castrum* of ommuurde en omwalde kern, waarbinnen onze nieuwe kerk stond onder de bescherming van een romeinse heilige, die de goede uitslag van het wapengebruik in en om ons fort zou moeten begunstigen. ⁷⁾

De nieuwe kerk droeg *bouwkundig* de eigenschappen van de doorsnee Maaslandse romaanse castrale kerkenbouw : een hoofdbeuk met twee zijbeuken en transeptloos. De aanbouw van de grote vierkante zware toren is van latere tijden (einde 14e eeuw) en had met het kerkgebouw in zijn functie van Godshuis niets te doen : hij was bedoeld als verdedigingstoren binnen het Heerlense fort en viel zodoende onder het toezicht van het militaire apparaat van onze landsheer : de hertog van Brabant (Brussel). ⁸⁾

Toen men in het begin van deze eeuw een ingrijpende verbouwing en vergroting van de sinds het einde der 12e eeuw bestaande kerk ondernam, kwamen bij het afbreken der zijgewelven blauwe plafondschilderingen uit de 13e eeuw te voorschijn. ⁹⁾

In de kerk bevonden zich, rond het jaar 1400, meerdere *altaren*, waarvan met name bekend zijn het St. Maria-, St. Catharina- en St. Nicolaas-altaar.

Tegen het einde van de 15e eeuw wordt nog het St. Anna-altaar vermeld, dat aan de Evangeliezijde moet gestaan hebben. De betekenis van zulke altaren lag geheel anders dan heden ten dage. Eertijds waren aan een altaar inkomsten verbonden, die de geestelijke bedienaar van zulk een altaar, meestal „rector” betiteld, ten goede kwamen. Voor het jaar 1534 staat in dit verband genoteerd : het altaar van Onze Lieve Vrouw, bediend door heer Jan Brucxken; het St. Clais-altaar door de heer Goissen van Strijthagen; het St. Mathijs-altaar door heer Conraet Coenen; het altaar van Sinte Annen door heer Anthoinis vander Kallen. Anno 1609—1610 was heer Johan Schepers rector van O.L. Vrouwe-altaar. ¹⁰⁾

De vermelding der altaren, die men in de Kerkvisitatieregisters aantreft, geeft ons tevens een beeld van de *keuze der heiligen*, die *het volk* vereerde.

Anno 1667 stond de aartsengel Michaël op de wand van het priesterkoor geschilderd en in de sacristie een Lam Gods.

Van het St. Matthias-altaar weten we, dat het zich bevond tegen de eerste pijler aan de Epistelzijde. Dit altaar had, anno 1673, tot rector Dionysius Schils, pastoor van Bingletrade; hij moest 4 maal per week de mis komen lezen, later driemaal n.l. op maandag, woensdag en vrijdag.

Het St. Anna-altaar werd in 1673 bediend door de beneficiant Gabriel Knoren, pastoor te Wanlo. Elke dinsdag moest hij een hoogmis zingen ter ere van St. Anna. Het altaar had zijn eigen kelk, van verguld zilver. ¹¹⁾

Aan *het hoofd van deze kerkelijke bedienaren* stond anno 1534 „die personaet vander kercken van Herlle, meester Gilles van den Blocquerien”. Het geestelijk hoofd van de Heerlense St. Pancratius heeft inderdaad eeuwenlang de titel gevoerd van „de Personaet” of de „Persona”. ¹²⁾ Ook deze functie vindt zijn ontstaan in het vroeg-middeleeuwse eigenkerken-karakter der voormalige St. Andreas te Heerlen. In de loop van de 12e eeuw heeft de Kerk het eigendomsrecht der grondheren vervangen door het recht van patronaat. ¹³⁾ Hieronder verstaan we het recht, dat de grondheer bezit om bij de diocesane bisschop of de betrokken aartsdiaken een candidaat voor te stellen ter bekoming van het ambt van pastoor. Hierbij deed zich nog een andere merkwaardigheid voor, die verband hield met de rijke inkomsten der St. Pancratius. Zulks had n.l. in de practijk aanleiding gegeven tot splitsing van het pastoorsinkomen, zodat meestal een hoog geplaatst geestelijke zonder residentieplicht tot z.g. Persona van Heerlen benoemd werd; de feitelijke zielzorg liet hij dan door een „vicarius perpetuus” uitoefenen. Onze voormelde Gillis van den Blocquerien, afkomstig uit St. Truiden, was niemand minder dan de vicaris-generaal van ons bisdom Luik, groot-official, kanselier en zegeldrager van de prinsbisschop. De secretarissen van de hertogen van Brabant zijn herhaaldelijk Persona van Heerlen geweest : b.v. Willem van Gorinchem, anno 1367; Johan van Opstal, clericus anno 1400—1441. Reeds in 1281 komt als „Persona” voor Frederik van Wickrade, kanunnik van St. Gereon te Keulen, van het gravengeslacht van Are, toen grondheren te Heerlen met recht van voordracht van het te benoemen parochiehoofd. ¹⁴⁾

De functie van „Persona” van Heerlen werd in de loop der jaren een begeerd ambt. Dat was reeds gebleken bij de benoeming van mr Gilles van den Blocquerien, waarvan bij notariële akte van 3 februari 1522 zijn benoeming geregeld werd met uitsluiting van andere kandidaten. ¹⁵⁾ Anno 1612 overleed de hoogerw. heer Carel Maes, bisschop van Gent en persona van Heerlen. ¹⁶⁾

De archieven van de Raad van State te Brussel bevatten op datum van 14 maart 1628 een request aan de koning ter bekoming van een verlangde benoeming te Heerlen. Het ging tussen Adolphe Clozman, priester uit het diocees Mechelen en Maximiliaan Boxhorn, heer van Hoffstade, Ophem enz. Het Personaat van Heerlen was opgevallen t.g.v. de dood van heer Jan Roulofs, 14 augustus 1628. ¹⁷⁾

Over het *godsdienslig leven of peil der Heerlenaren* tot aan de Contra-Reformatie zijn hier en daar slechts gegevens bekend. Van een georganiseerd buiten-kerkelijk leven was geen sprake : het agrarisch bestaan legde ruimschoots beslag op de dagtaak van de Heerlenaar.

Met zekerheid kunnen we voor de latere middeleeuwen het bestaan aannemen van de broederschap van St. Sebastianus, onze schutterij en van de broederschap van de H. Moeder Anna. ¹⁸⁾

De jaarlijkse *H. Sacramentsprocessie* werd te Heerlen sinds de invoering van het H. Sacramentsfeest, midden 13e eeuw, plechtig gehouden. Het dient vermeld, dat de H. Juliana van Cornillon nabij Luik de stoot heeft gegeven tot de jaarlijkse viering van het H. Altaarsacrament. De route van onze processie of Bronk ging een geheel andere richting uit dan heden ten dage en hield wederom verband met het middeleeuwse gebruik, dat de moederkerk haar dochterkerk één maal per jaar bezoekt. Zodoende trok men vanuit de St. Pancratius langs de Geleenstraat — Valkenburgerweg tot aan Kunrade, waar men de Koekoeksweg insloeg in de richting van de Eikendermolen; hier werd o.a. de zegen gegeven. Daarna keerde men door het Eikenderveld en via de Veemarkt (Wilhelminaplein) naar de kerk terug. ¹⁹⁾

Men kende bovendien nog de z.g. *kleine processie*, die jaarlijks op Maria Geboorte (8 september) rondom de (nog niet vergrootte) St. Pancratiuskerk trok. Eertijds liep een straatje langs de oostkant van het voormalige priesterkoor (d.i. de ruimte, waar het huidige priesterkoor staat). ²⁰⁾

Jaarlijks passeerde Heerlen de bekende *Keulse voetprocessie* naar Onze Lieve Vrouw van Scherpenheuvel. Uit een rapport van het jaar 1667 blijkt, dat deze bedevaart „met cruysen en vaanen en al singende over 't kerckhoff” de St. Pancratius heeft bezocht. ²¹⁾

De pastoor der St. Pancratius had ook bemoeienis met het beheer van het *Gasthuis*, een liefdadigheidsinstelling, waarin ouden van dagen, armen en pelgrimerende reizigers onderdak verschaft werd. Onze „Gasthuisstraat” herinnert aan dit gebouwtje, dat aan het einde van deze straat, nabij het Ceulardsputje (ingang Aambos) heeft gestaan. Van zijn bestaan vernemen we reeds uit de 14e eeuw, terwijl er nog beheersarchieven van bekend zijn tot einde 13e eeuw. ²²⁾

Tot de nieuwe devotievormen behoorden het feest v.d. onbevleete ont-

vangenis van Maria en de verering van de H. Moeder Anna; het bidden van het Angelus (Turkengevaar $\pm$ 1450) en de invoering van de Kruisweg. De keuze van de plaatselijke heiligenverering kan zodoende uit de eigentijdse kerkelijke invloeden verklaard worden. ²³⁾

III.

DE CONTRA-REFORMATIE heeft, tegelijk met de heersende 80-jarige oorlog (1568—1648), een bijna revolutionaire ommekeer op het plaatselijk parochielevens gehad.

Het nieuw opgerichte bisdom Roermond kreeg zijn dekenale indeling anno 1569. *Heerlen* kwam te behoren tot het *landdekenaat Valkenburg*. Het ambt van deken omvatte de jaarlijkse visitatie van de kerken, gasthuizen, kapellen, broederschappen en andere gebouwen van kerkelijke aard en de controle van het geldelijk beheer. Jaarlijks zal de deken met zijn pastoors vergadering houden en vóór St. Bartholomeusdag verslag zenden aan de bisschop van zijn kerkvisitatiën. De deken zal de begrafenis verrichten van overleden pastoors. Ook op het gebied der jurisdictieverlening en van dispensatie in de Vastenwet had hij uitgebreide bevoegdheden. Hij bleef wonen in de plaats waar hij, bij zijn verkiezing tot deken, pastoor was.

In de eeuwenoude *benoemingsprocedure* van een deken kwam nu ook een wijziging. Sinds het bestaan van het dekenaat Susteren was het gebruik in voege, dat de pastoors hun eigen deken kozen. Vanaf 1 april 1724 kregen de vergaderde pastoors de bevoegdheid drie kandidaten aan de bisschop voor te stellen, waaruit deze een keuze deed.

Omdat de St. Pancratius binnen het versterkte en omgrachte gedeelte van Heerlen lag, heeft zij van het oorlogsgeweld te lijden gekregen. Bovendien moest zij asyl verschaffen aan de Heerlenaren, die buiten het fort woonden en aan de gruwelen of knevelarijen van doortrekkende troepen waren blootgesteld. Boven het plafond van het middenschip bevonden zich kamertjes, waar men kon overnachten. ²⁴⁾ In 1621 heeft pastoor Batzon de t.g.v. oorlogshandelingen in brand gestoken pastorie opgebouwd. Sommige pastoors hadden een tijdlang in de verdedigingstoren gehuisd (tegenwoordige kerktoren). ²⁵⁾

De graven van Schaesberg beijverden zich het katholiek geloofsleven te doen behouden in onze streek. ²⁶⁾ Zij waren begunstigers van de St. Pancratius, hun parochiekerk. De koninklijke erkenning voor hun trouwe diensten kreeg zijn beslag in de burgerlijke afscheiding van Schaesberg, anno 1619, waarover dit gravengeslacht het bestuur ging voeren. Aan deze familie danken we tevens de stichting van het bekende *Leenderkapelletje*, anno 1649 en dankt de gemeente Schaesberg zijn parochiekerk, anno 1699. De kostbare monstrans, die jaarlijks nog steeds in de H. Sacramentsprocessie wordt gedragen, is een geschenk van dit adellijk geslacht.

Na het Partagetractaat van december 1661 begon de misèrie voor goed. Het reformatorisch bestuur was fel gekant tegen de katholieke religie, waarvan pastoorsvervolging, inbeslagname van alle kerkelijke inkomsten

enz. het gevolg waren. Voorts werd het z.g. *Simultaneum* ingevoerd, zodat voortaan de St. Pancratius door de katholieken én door de weinige hier wonende protestanten als godsdienstige vergaderruimte moest worden gebruikt. 27) Deze toestand heeft — met enige onderbreking — geduurd tot 1838. Een en ander had tot gevolg, dat de oude kerkelijke kunst-inventaris practisch verloren is gegaan.

Voor de diocesane bisschop was het niet zo gemakkelijk binnen het Staatsgebied visitatie te houden. Voor Heerlen is een kerkvisitatie bekend uit het jaar 1673 (7 oktober), maar dat kwam, omdat toen de katholieke Franse Zonnekoning, Lodewijk XIV, tijdelijk ons land bezet had. Een ander visitatierapport is gedateerd op 22 sept. 1725, te Schaesberg opge-maakt, omdat men daar op katholiek-oostenrijks gebied was. In Schaes-berg, Amstenrade en Brunssum zijn ook herhaaldelijk de Heerlenaren gevormd geworden. In tijden van vervolging liet men de kinderen in een naburige kerk dopen, die niet op Staats gebied stond. Dit blijkt duidelijk uit de kerkelijke doop-, trouw- en begraafboeken, beginnende anno 1588. De pastoor van Heerlen legde zelf ook een visitatie-register aan. Voor de jaren 1753 en 1774 putten we hieruit om een beeld te geven van de gods-dienstige situatie : het is een eerste vorm van statistiek.

Anno 1753 heeft pastoor *A. Morees*, die tweemaal candidaat-deken is ge-weest, de volgende gegevens genoteerd :

	Aantal gezinnen.	Communicanten.
Herle	171	702.
Aan gene Gysen	22	70.
Ingen Rukker	44	165.
Vrusschenbroeck	35	103.
Benzraedt	35	101.
Welten	58	189.
Scandelen	36	115.
Ter Worm	8	34.
Herlerheide	154	566.
Nieuwenhagen	175	566.
Totaal	739	2611.

In 1774 was de toestand als volgt :

	Aantal gezinnen.	Communicanten.
Herle met Scandelen	200	630.
Caumer	40	132.
Beck	8	22.
Vrusschenbroeck	60	243.
Benzraedt, aan gen Ure, Heydberg en de Rousch	38	138.
Welten	58	187.

Ter Worm, Douvenraedt en hof Geleen	9	.	.	72.
Herlerheyde	169	.	.	551.
Nieuwenhagen	169	.	.	575.
Rouwenhof, Strijthagen, Overste hof .	5	.	.	41.
Heydhoven	2	.	.	12.
Totaal	758	.	.	2603.

Op *ter Worm* woonde in 1754 Maximilianus Wilhelmus van der Heyden, Baron de Belderbusch de Wylre, gehuwd met Maria Johanna Ambrosia, Comtessa de Satzenhoven. In 1774 was hij weduwnaar.

Op *Strijthagen* woonde de weduwe van Jois Bartholdi de Clotz en dochter Maria Anna.

Op *Nieuwenhagen* woonden in 1774 ten huize van Peter Reiners-Peltzer, 2 priesters : de Eerw. Heer Jois Martinus Peltzer en de Eerw. Heer Petrus Joseph Peltzer (was 5 jaar kapelaan in Heerlen en sinds 1780 pastoor in Sittard).

Anno 1753 heeft pastoor A. Morees de broederschap opgericht van het H. Scapulier. Hiervan werden als leden aangenomen :

Maria Johanna Ambrosia Barones de Belderbusch, vrouwe van *ter Worm*; de eerw. heer Graven, huiskapelaan op *ter Worm*; baron Frans Clemens de Furstenberg; Anna Wiertz, e.a.

Aantal ingeschreven leden :

1753 — 560	1766 — 72	1770 — 2	1774 — 53	1786 — 41
1763 — 70	1767 — 84	1771 — 1	1778 — 6	1787 — 121
1764 — 102	1768 — 110	1772 — 1	1779 — 5	1788 — 94
1765 — 63	1769 — 49	1773 — 53	1785 — 54	1795 — 19

Uit het *register der Gevormden* ontleneu we de volgende gegevens :

op 18 september 1705 diende bisschop Angelus van Roermond in de kerk van Herle aan 135 vormelingen het vormsel toe;

op 2 september 1750 diende bisschop Rabiano het vormsel toe in de kerk te Scheydt aan 429 vormelingen;

op 9 augustus 1760 diende bisschop de Rabiano het vormsel toe in de kerk te Scheydt aan 609 vormelingen;

op 24 augustus 1767 diende bisschop de Rabiano het vormsel toe in de kerk te Amstenrade aan 620 vormelingen;

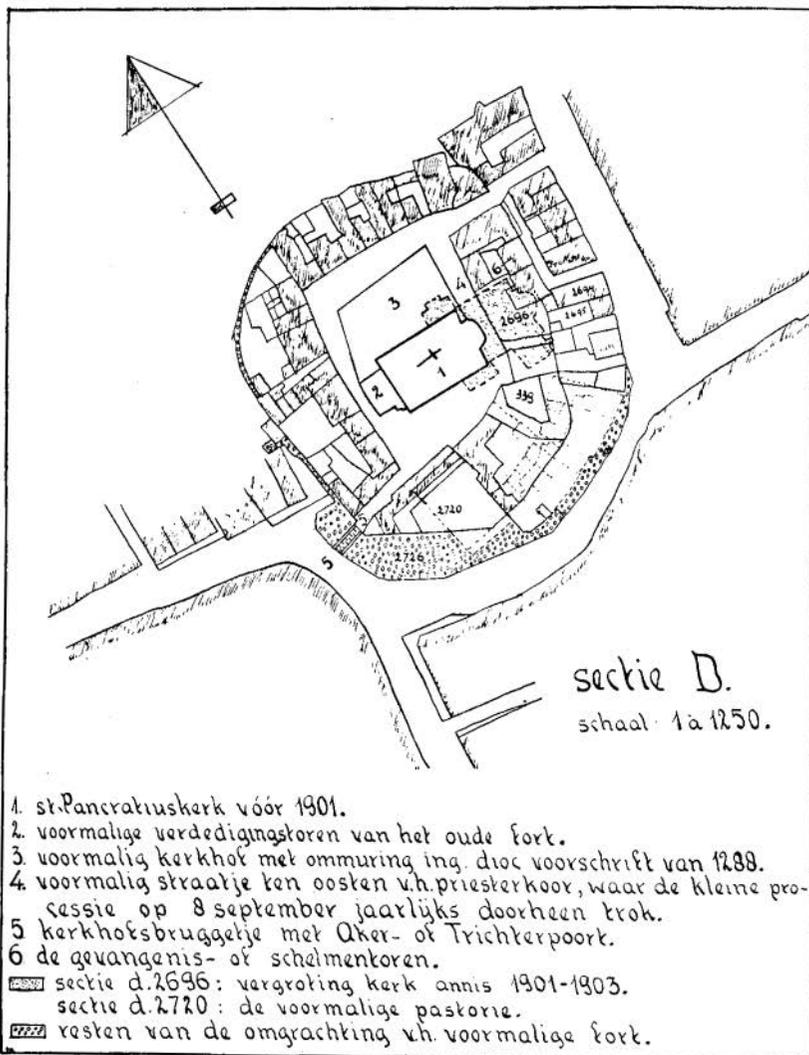
op 23 april 1773 diende bisschop Kerens het vormsel toe in de kerk te Scheydt aan 521 vormelingen en wel uit Herle 132, uit Welten 42, uit Benzenraedt 20, uit Vruessenbroeck 31, uit Caumer 59, uit Herlerheyde 108 en uit Nuwenhagen 129;

op 5 juni 1782 diende bisschop Philippus Damianus Marchione de ab et in Hoensbroeck het vormsel toe in de kerk te Brunssum aan 687 vormelingen.

Tevens staan in dit boek een aantal testamenten en andere zaken van burgerlijke jurisdictie uit de jaren 1620 tot 1683 opgetekend, waaruit

blijkt, dat tussen 1620 en 1629 pastoor te Heerlen was Bernard Jos Batzon, tussen 1639 en 1656 Matthias Renckens, terwijl in 1678 en 1683 Matthias Schull kapelaan is, verbonden aan het altaar van Maria Onbevlekt Ontvangen.

Koster was tussen 1620 en 1653 Henric Schepers, die niet alleen als getuige optreedt, maar ook de eerste testamenten geschreven heeft.

IV.

Ook van de FRANSE BEZETTINGSJAREN (1793—1814) bewaart de geschiedschrijver geen beste herinnering. Met ere moet hier pastoor *Dionysius Penners* genoemd worden, die manmoedig zijn Heerlenaren niet verlaten heeft. Zijn nagelaten *Dagboek*, een ooggetuigenverslag van de oorlogswederwaardigheden, is een kostbaar historisch manuscript voor Heerlen.²⁸⁾ De Kausermolen werd een tijdlang, anno 1794, een toevluchtsoord voor franse vluchtelingen waar in het geheim mis gelezen werd.²⁹⁾

Allerlei hatelijke maatregelen werden getroffen : het kruis moest van de kerktoeren verwijderd worden alsmede de kruisen op het kerkhof; drie van de vier torenklokken werden omgesmolten tot kanonspijs; alle openbare godsdienstoefeningen werden afgelast; de kerk te Welten werd gesloten; de priesters werden onder eeddwang op de revolutionaire grondwet gesteld.

Gevluchte franse prelaten zochten tijdelijk een onderdak in onze parochie. In 1801 sloot Napoleon een concordaat met Rome. Een nieuwe kerkelijke indeling hief het bisdom Roermond op en Heerlen keerde terug tot het bisdom Luik. Merkwaardig is, dat de *Palemischerkapel* in die tijd genoteerd staat als succursaal bedehuis van de St. Pancratius.³⁰⁾

V.

Tijdens de 19e EEUW herstelde zich het ontwrichte parochieleven geleidelijk.

Deze periode valt samen met de terugkeer van Heerlen tot het bisdom Luik anno 1801, de oprichting van het apostolisch vicariaat Limburg, 1840—1853 en het herstel van het bisdom Roermond anno 1853. De pastoor van Heerlen kreeg zijn *dekenale functie* t.g.v. de inwerking-treding van het concordaat van 1801, waardoor de oude landdekenaten opgeheven waren. De bevoegdheden van de dekens gingen grotendeels over op de *kanton-pastors*, de z.g. curés primaires of pastores primarii loci et districtus. Aangezien Heerlen onder het frans bewind op burgerlijk-bestuurlijk gebied een *kanton* vormde, had zulks tevens zijn weerslag op het kerkelijk-organisatorisch leven. Joannes Joseph Lemmens is de eerste „pastor primarius loci et districtus de Heerlen” geweest met dekenale bevoegdheden; hij overleed 14 oktober 1805.

Ingevolge bisschoppelijke ordonnantie van 6 mei 1833 werd ons bisdom in 12 dekenaten ingedeeld. Het 12e dekenaat omvatte Heerlen en Kerkrade tezamen met 7 parochies. Vanaf 1835 tot 1883 bleef deze toestand zo en wisselde de dekenale functie om beurten te Heerlen en te Kerkrade voor hetzelfde dekenale gebied.

Met de benoeming van pastoor Frans Joseph Louis Savelberg tot deken van Heerlen op 13 maart 1883 is de dekenale functie definitief aan de hoofdparochiale kerk van St. Pancratius verbonden gebleven. Onder diens toezicht kwamen nu te staan de parochies, gelegen binnen de gemeenten Heerlen, Voerendaal, Klimmen, Schaesberg en Nieuwenhagen.³¹⁾

Opvallende en vermeldenswaardige feiten zijn de oprichting van een

zelfstandige parochie te Nieuwenhagen anno 1837 en te *Heerlerheide* met de ingebruikname van de *St. Corneliuskerk* anno 1839. Hieraan gaf het belgisch gouvernement zijn volledige medewerking. ³²⁾

Ook aan de opheffing van het gelijktijdig gebruik der *St. Pancratius* door de katholieken en de protestanten kwam anno 1838 een einde ingevolge nieuwbouw aan de Klompstraat van het kerkje, dat inmiddels anno 1950 is afgebroken. ³³⁾

Tijdens het pastoraat van J. H. A. Rouillon (1839—1863) onderging de *St. Pancratius* heel wat veranderingen. De grafstenen werden uit de kerk verwijderd. Onder het middenschip bevindt zich de oude grafkelder, waarin pastoors en adellijke personen, woonachtig te Heerlen, in vorige eeuwen begraven werden. Een hogere bevoering werd aangelegd. Een nieuw 8-hoekig gothisch koor, van bakstenen, werd bijgebouwd alsmede een torentje van het jaar 1862 ter vervanging van de oude trap naar het oksaal. ³⁴⁾

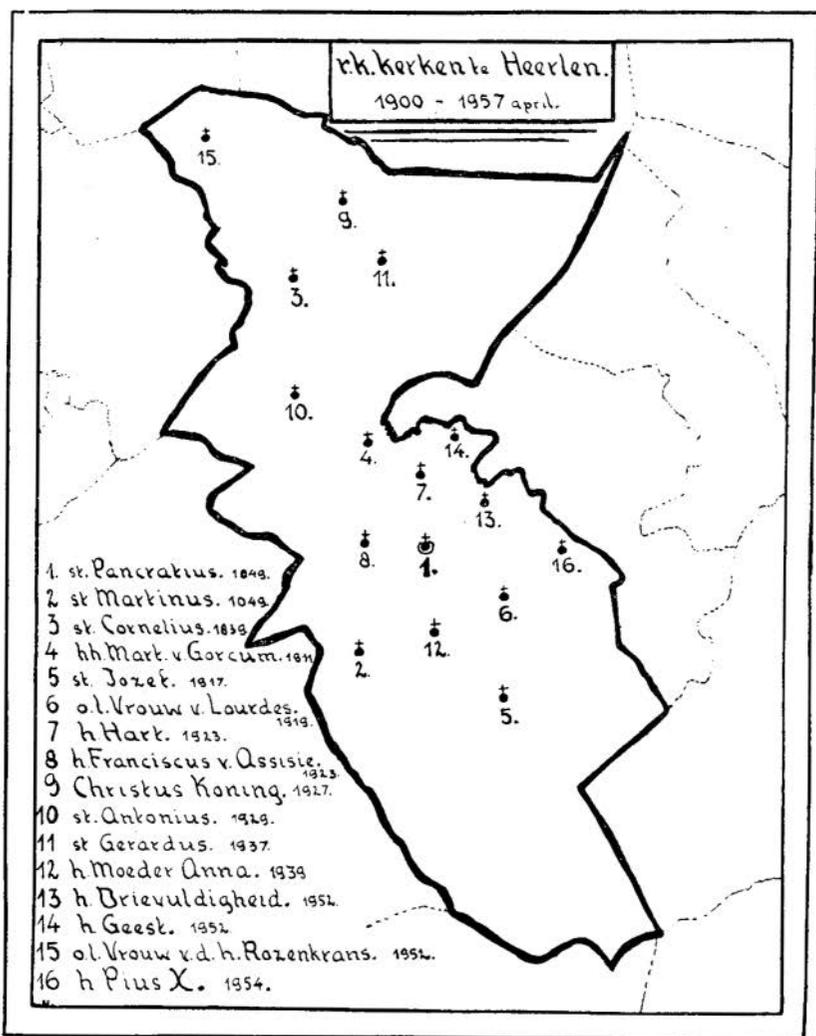
In 1849 ontstond een meningsverschil tussen het Kerkbestuur en de Gemeenteraad over de invoering van een derde zondagsmis, waarbij de gemeente dreigde zijn subsidie t.b.v. één der beide kapelaans te zullen intrekken. ³⁵⁾

Op 19 juni 1878 werd voorts onder grote toeloop van het volk de *openbare kapel* onder de titel van *het allerheiligste Hart van Jezus*, gelegen aan de Emmastraat — hoek Gasthuisstraat ingewijd door pastoor Fr. Xav. Savelberg. Hierbij hield mgr. Deutz, deken van Heerlen—Kerkrade en studiegenoot van de dienaar Gods, rector Savelberg, de feestrede. ³⁶⁾ Onder leiding van mgr. Petrus Joseph Savelberg „het rectörke”, aanvankelijk kapelaan aan de *St. Pancratius* (anno 1865 november), ontstonden te Heerlen twee liefdadigheidscongregaties voor Broeders en Zusters. Ook richtte hij in de *St. Pancratius*parochie de Derde Orde van *St. Franciscus van Assisië* op. Zijn uitgesproken liefdadigheidsstreven heeft indirect aanleiding gegeven tot het ontstaan van het huidige *St. Jozefziekenhuis*. ³⁷⁾

VI.

MET DE OPKOMST VAN DE MODERNE STEENKOLENEXPLOITATIE zou het kerkelijk leven te Heerlen hiervan de weerslag ondervinden van welhaast revolutionair karakter, maar ditmaal in gunstige zin bedoeld. Van 1901—1903 ondernam pastoor-deken P. Wimmers de vergroting der *St. Pancratius*, die van 40 m. op 64 m. lengte werd gebracht. De kerk kreeg een transept, een nieuw rond priesterkoor met crypte. Het oorspronkelijk romaans karakter werd aan de kerk teruggegeven. Het koor en gedeelten van de gewelven werden gepolychromeerd.

Onder het pastoraat van deken J. A. Brewers, 1906—1913, begint nu, binnen het Heerlens gemeentelijk gebied, de aanzet van tal van dochterkerken der *St. Pancratius*; het rectoraat der H. Martelaren van Gorcum aan de Sittarderweg, anno 1910, opent de rij. De *St. Josephkerk* aan de Heerlerbaan volgde anno 1917; daarna de O.L. Vrouw van Lourdes, Molenberg, anno 1919; de H. Hartkerk, Schandelen, anno 1923; de

St. Franciscus van Assisiëkerk aan de Laanderstraat, anno 1923.

Midden in dit krachtige groeiproces kwam pastoor-deken *P. P. J. Nicolaye* aan het hoofd der St. Pancratius te staan (1923—1945). Onder zijn dekenaal bestuur werden de volgende kerken opgericht : de Kristus-koning te Nieuw-Einde, anno 1927; de St. Anthonius, anno 1929, de St. Gerardus, anno 1937; de H. Moeder Anna, anno 1939 (het kerkgebouw anno 1953).³⁸⁾

Onder zijn pastoraat heeft wereldoorlog II (1939—1945) het kerkgebouw, alhoewel niet onherstelbaar, aangetast. De klokkenroof (1943) en de brisantbominslag, die de noordelijke zijbeuk grondig vernielde (op Nieuwjaarsnacht 1945), waren typische oorlogsgebeurtenissen.³⁹⁾ Hij

bevorderde krachtig de vestiging der Zusters Carmelitessen aan de Putgraaf, anno 1935, een centrale van gebed en boete in het centrum van de mijnstreek. Hij stichtte het patronaat aan de Nobelstraat, en bevorderde krachtig de bouw van het Retraitehuis (Molenberg) 1932—1933. ⁴⁰⁾

De vele verdiensten van deze priester, die voor iedereen en in het bijzonder voor de hulpbehoevenden toegankelijk was, werden erkend door zijn benoeming tot kanunnik van het kathedrale kapittel te Roermond, anno 1939.

Deken Nicolaye ging met emeritaat anno 1945 en overleed te Heerlen, 14 februari 1948. ⁴¹⁾

De lange, eerbiedwaardige rij van de geestelijke hoofden der aloude St. Pancratius sluiten wij af met de persoon van *mgr. ir. H. Bemelmans*, pastoor-deken, tevens kanunnik van het kathedrale kapittel te Roermond. Zijn benoeming te Heerlen plaatste hem midden in de problemen van de moderne zielzorg ener dynamische industriestad, die inmiddels tot 65.000 inwoners was aangegroeid, waarvan 84,5% katholiek is. Een en ander heeft aanleiding gegeven tot een nieuwe dekenale indeling in de oostelijke mijnstreek. Anno 1956 is Schaesberg tot dekenaatsetel verheven, waarmee de eeuwenoude kerkelijke band met St. Pancratius verbroken is. ⁴²⁾ Onder zijn dekenaal bestuur kwamen reeds tot stand de nieuwe Heerlense parochies van de H. Drievuldigheid anno 1952 (Schaesbergerveld); van de H. Geest, 1952, in Meezenbroek; van O.L. Vrouw van de H. Rozenkrans, Treebeek, anno 1952; van de H. Pius X, anno 1954, Molenberg. De oprichting van een kerk te Kunrade is in voorbereiding. ⁴³⁾

De St. Pancratius kreeg weldra, anno 1946, zijn nieuwe klokken. ⁴⁴⁾ Ook ijverde deken Bemelmans voor de uitbouw van het bestaande orgel, dat anno 1951 voltooid en op 12 augustus ingespeeld werd door de vermaarde organist van de Mechelse kathedraal Flor Peeters. ⁴⁵⁾ Het kerkinterieur werd o.a. verfraaid met een *St. Andreas*venster, een zinvolle herinnering aan de *oudste kerkpatroon van Heerlen*.

Inmiddels blijft de St. Pancratius een plaatsruimte-probleem voor het groot aantal parochianen, dat, gezien de nieuwbouw en de geplande stratenuitleg in het centrum van Heerlen, om een oplossing vraagt. Deken Bemelmans heeft, met zijn adviseurs, plannen doen ontwerpen, die zowel een architectonisch verantwoorde vergroting van het bestaande interieur opleveren alsmede een meer repraesentatief karakter geven aan de moederkerk van zovele dochterkerken.

Het is overigens een plicht van de huidige Heerlense katholieken om óók in de bouw, nieuw- of uitbouw of verfraaiing der kerken de bestaande welvaart der stad tot uitdrukking te doen komen. Hiermede richt de katholieke Heerlense burgerij God en zichzelf een monument op tot een veelzeggend teken voor ons nageslacht. Waar torenhoge fabrieksschoorstenen verrijzen, daar behoren ook kerktorens in het stadsbeeld zichtbaar te zijn van een zodanige allure, dat ze niet schuil gaan achter de huizenhoge nieuwbouw. Mogen de uitbreidingsplannen van ons aller hoofdparochiale St. Pancratiuskerk dit gebouw, dat historisch de oudste rechten kan doen gelden, weldra gerealiseerd worden. In verband hiermee is de aanbidding van een klokkenspel in de kerktoren aan onze jubilerende

monseigneur Bemelmans een nuttig en zeer practisch geschenk, maar draagt tevens bij tot het uitwendig cachet van ons stadscentrum. Moge vanuit St. Pancratius, die eeuwenlang het godsdienstig leidingscentrum is geweest voor onze streek, deze hoge verantwoordelijke traditie in een verre toekomst gehandhaafd blijven, bezield met de jeugdige romeinse heldhaftigheid van onze Kerkpatroon!

Maart 1957.

L. VAN HOMMERICH,
Gemeente-archivaris van Heerlen

Een *lijst* van *pastoors* der St. Pancratius is gepubliceerd door P. Peters in de jubileumuitgave V.V.V.-Heerlen 1936, 198—200.

RECTOREN, verbonden aan ALTAREN in de St. Pancratiuskerk.

- 1421 : Johannes Schevelt, rector St. Mathias-altaar.
1427 : Johannes de Herle de Caldenborn, rector St. Mathias-altaar.
1441 : Johannes de Herlaer, studerende te Leuven, rector St. Nicolaes-altaar.
1441 : Johannes de Caldenborn, rector St. Mathias-altaar.
1534 : Jan Brucxken, rector O.L. Vrouwe-altaar.
1534 : Goissen van Strijthagen, rector St. Nicolaes-altaar.
1534 : Conraet Coenen, rector St. Mathias-altaar.
1534 : Anthoinis vander Kallen, rector St. Anna-altaar.
1555—1572 : Gulielmus vanden Nesschen, rector O.L. Vrouwe-altaar.
Gulielmus vanden Nesschen, rector St. Catharinen-altaar.
1609—1610 : Johan Schepers, rector O.L. Vrouwe-altaar

1441 : *Rector van het Gasthuis* : Johan Maeseyck — vervangen tijdens zijn afwezigheid door heer Thomas van Hoensbroek.

PERSONALIA :

- 1281 : Graaf *Frederik van Wickrade*, kanunnik van St. Gereon te Keulen, niet residerend pastoor van St. Pancratius.
1707 : Joannes Mathys *Mommertz*, pastoor te Heerlen van 1707—1711; werd in 1729 *abt* van de abdij *Orval* (Luxemburg); † 25 jan. 1742.
1829—1835 : Johannes Theodorus *Laurent*, kapelaan te Heerlen (St. Pancratiuskerk); 1840 : apostolisch vicaris van Luxemburg; nauwe samenwerker met de dienaars Gods Zuster Clara Fey; overleden te Simpelveld 20 februari 1884 en aldaar begraven op het kloosterterrein van de zusters van het arme Kind Jezus.
1865 nov. : De dienaar Gods Petrus Joseph *Savelberg*, kapelaan aan de St. Pancratius; overleden te Heerlen 11 februari 1907.
1933—1945 : Jan Willem *Berix*, kapelaan : gedeporteerd onder de duitse bezetting en overleden in het concentratiekamp Bergen-Belsen op 13 maart 1945.

Van de PAROCHIANEN :

- Martinus *Klingen*, 44e abt van Brauweiler (bij Keulen) 1672—1693.
Jan Jozef *Bisschops*, geboren op 24 augustus 1840 te Heerlen; vertrokken naar Rome als *pauselijk zouaaf* op 28 september 1869.
Mgr. Max. de *Fürstenberg*, geboren op kasteel Terworm (parochie St. Pancratius, anno 1904 okt. 23); benoemd apostolisch delegaat in Japan en tot aartsbisschop gewijd te Mechelen door kardinaal van Roey, 17-3-1949.
Mgr. dr. H. *Poels*, hoofdaalmoezenier van de arbeid, 1919 okt. — 1939.

KERKELIJKE KUNSTINVENTARIS.

- Marmeren doopvontkuip (17e eeuw).
Twee houten basreliefs : taferelen uit het leven van de H. Bruno (eerste helft 18e eeuw).
Een klein kruisbeeld ($\pm$ 1700).
Schilderijen (17e en 18e eeuw) :
    marteling van de H. Sebastianus en de H. Catharina (eerste helft 18e eeuw);
    aanbidding der Wijzen ($\pm$ 1700);
    vlucht naar Egypte ($\pm$ 1700);
    H. Petrus ($\pm$ 1700);
    H. Magdalena (laatste kwart 17e eeuw);
    H. Job (grisaille, eerste helft 19e eeuw?);
    H. Pancratius (grisaille, eerste helft 19e eeuw?);
    afneming van het Kruis (copie naar Rubens, laatste kwart 17e eeuw);
    Madonna in bloemkrans (eerste helft 19e eeuw).
Een zestien-armige en twee acht-armige koperen lichtkronen (tweede kwart 19e eeuw).
Zilverwerk : cylindermonstrans (1603; veranderd) geschenk van de Graven van Schaesberg;
    een paar ampullen (eerste helft 19e eeuw).⁴⁶⁾

1) *L. van Hommerich* : Heerlen en de kerkdorpen van het dekenaat, in : *Analecta v.h. bisdom Roermond*, 1950 sept. afl., waarbij tevens verwezen wordt naar de daarin verwerkte bibliografie.

Deze geraadpleegde bronnen kunnen nog worden aangevuld met twee recente studies : *K. J. Kutsch* : *Die Pfarr- und Propsteigemeinde St. Gangolfus zu Heinsberg im Wandel der Jahrhunderte*, sub hoofdstuk : *Die Einführung des Christentums*, verschenen in „*Heinsberg 700 Jahre Stadt*“, 1956, blz. 41 vlg.
P. J. Tholen : *Die Saalkirchen im Selfkant*, in : *Der Niederrhein*, 1953 blz. 70 vlg.
L. van Hommerich : *De ontwikkeling van Heerlens plattegrond*, in : *Bulletin Land van Herle*, 1956, afl. 6.

C. Damen : *Studie over Heerlens oudste kerkelijk verleden*, in : *Bulletin Land van Herle*, 1955, afl. 6 (met kaartjes).

P. Peters : *De St. Pancratiuskerk te Heerlen*, in : *Heerlen mijn-, industrie-, winkel- en woonstad*, 1932, juni, blz. 10 en 11, geïll.

2) *J. Tesser* : *Kerkwijding te Voerendaal door paus Leo IX in 1049*. Maasgouw 1949, 49-58.

- 3) *P. C. Boeren* : De abdij Rolduc. Maastricht 1945, 9-10.
- 4) *J. Habets* : Bijdragen tot de geschiedenis v.d. voormalige stad Susteren enz., Publications 1869, 513.
- 5) *Baeren-Nolet* : Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen. A'dam 1951, 319.
- 6) Waarom te Heerlen-centrum tegen het einde van de 12e eeuw een nieuw kerkgebouw werd opgericht en een nieuwe kerkpatroon — de H. Pancratius — werd ingevoerd kan, bij gemis van directe bronnen, met behulp van een historische conjunctuur gepoogd worden te verklaren. De eigen heer van Heerlens St. Andreas' kerkje was toen Graaf Dirik van Hochstaden. Deze was in een zeer onverkwikkelijke strijd gewikkeld met het Kapittel v.d. kathedrale kerk van Luik over de bezetting v.d. vacante prinsbisschoppelijke zetel. Er waren twee kandidaten : Albertus van Leuven, broer v.d. hertog v. Brabant en Lotharius v. Hochstaden, broer van onze heer, Dirik, Graaf v. Hochstaden, tevens de keizerlijke kandidaat. Alhoewel Albertus van Leuven, kanoniek gekozen, door de paus in zijn waardigheid werd bevestigd, bleven de aanhangers van de keizerlijke kandidaat ageren, hetgeen uitliep op de moord van de H. Albertus. Over dit alles raadplege men *E. de Moreau* : Histoire de l'Eglise en Belgique. Brussel 1945. Dl. III, 77-94.

Een en ander had een *politieke* nasleep in onze streken. Er vormde zich een coalitie tegen Dirik van Hochstaden, hetgeen o.m. tot gevolg had, dat zijn bezittingen tussen Maas en Rijn geplunderd en gebrandschat werden (zie *E. de Moreau* : o.c., 90 en *Ernst* : Histoire du Limbourg, III, 205-206. Het kasteel Dalhem (bij Visé) werd tijdelijk onder beheer gesteld van Walram, zoon v.d. hertog van Limburg.

We kunnen nu, op grond van het vaststaande *feit*, dat de bezittingen van Dirik van Hochstaden werden gebrandschat, de niet-bewijsbare, maar anderzijds aannemelijke veronderstelling maken, dat het *Heerlens* kernbezit van Dirik van Hochstaden eveneens zijn aandeel gekregen heeft in de algemene wraakneming. Merkwaardig blijft, dat de nieuwbouw alsmede de bouwkundige elementen van de nieuwe kerk tijdrekendkundig wijzen op het einde van de 12e eeuw (*J. J. M. Timmers* : De kunst van het Maasdal. Tentoonstelling Limb. kunst, Raadhuis te Heerlen, 27 aug. - sept. 1948. Voorts : Zeitschrift Aachener Geschichtsvereins 1930, 263-264).

In dit verband moet de aandacht gevestigd worden op een parallel, waarbij graaf Dirik van Hochstaden, als boetedoening voor zijn medeplichtigheid aan de moord op de H. Albertus van Leuven, besloot tot de *stichting* v.d. abdij Valdieu (*J. Ceyssens* : L'ancien pays de Dalhem. Luik 1904. Les origines de l'abbaye de Val-Dieu, 56-57). Het is derhalve evenmin uitgesloten, dat hij tot de *nieuwbouw van een kerk* te Heerlen morele aanleiding vond, waarbij hij tevens als kerkpatroon de in zijn familie vercerde H. Pancratius aanwees. Ook te Dalhem was St. Pancratius de castrale patroonheilige.

- 7) *C. Damen* : Was Heerlen een castrum anno 1225? in : Bulletin Land van Herle, 1954, afl. 3.
- 8) Over dit alles heb ik uitvoerig bericht in de Maasgouw 1947, afl. 4-5, 61-68 : De toren der St. Pancratiuskerk, donjon der vesting Herle.
- 9) Bull. Kon. Ned. oudheidk. Bond. A'dam, 1902—1903, IV, 31.
- 10) Deze gegevens zijn ontleend aan de volgende bronnen :
1. De visitatie-registers, berustend in het bisschoppelijk archief te Luik;
  2. *G. Juten* : Beneficiënlijsten in de landdekenaten Susteren, Macseyck en Wassenberg, Publications de Limbourg 1925; sub voce Heerlen 44-46;
  3. *W. Goossens* : Twee voormalige beneficiëes in de parochiekerk van Heerlen anno 1498 in Publications de Limbourg 1912, 283-292;
  4. *H. Mosmans* : Priesters in Zuid-Limburg anno 1534, Maasgouw 1924, 17;
  5. *J. Habets* : Geschiedenis v.h. tegenwoordig bisdom Roermond, enz. 1e dl, 382.
  6. Archief Landen van Overmaas nr 1915, blz. 27, akte van 16 febr. 1609; idem blz. 188, akte van 17 mei 1610.
  7. Archief Landen van Overmaas nr 421.
- 11) *J. Habets* : Geschiedenis v.h. tegenwoordig bisdom Roermond, enz. 1892. Dl III 356

12) *J. Habets* : o.c., III, 408-409.

13) *Boeren-Nolet* : o.c., A'dam, 1951, 319.

14) *A. Verkooren* : Inventaire des chartes... de Brabant, enz. Brussel, 1911. Dl. II, akte 1247 bis.

15) Archives ecclesiastiques. Etranger. Nr 17361 (alg. rijksarchief Brussel).

In nomine domini amen, tenore presentis publici instrumenti, cunctis cirdenter pateat et sit notum, quod anno a nativitate cuius dem Domini, millesimo quingentesimo vicesimo secundo, Indictione decima mensis februarii die vero decima tertia, hora undecima, ante prandium vel circiter, sede papali, ut dicitur vacante, in mei notarii publici et testium infrascriptorum ad hoc vocatorum specialiter et rogatorum necnon venerabilium virorum dominorum Maximiliani de Orto Nivellensis Leodiensis diocesis et Anthonii de Bergis Lyrensis opidorum Cameracensis diocesis ecclesiarum collegiatorum decanorum tamquam arbitratorum seu arbitratorum per Franciscum de Retis alicius partium infrascriptarum secum adductorum presentia, personaliter constitutis atque comparentibus venerabilibus et honorabilibus viris, domino et magistro Egidio vander Blockerien sigillifero Leodiensi ex una, necnon Francisco filio Francisci de Retis, clerico Cameracensis diocesis eodem Francisco patre etiam presente ex alia partibus, jamdicti Franciscus de Retis pater alterius Francisci filii exposuit, quomodo cesarea majestas propter antiqua ipsius servitia jam triginta fere annis exhibita dicto eius filio de personatu ecclesie de Herle patrie Valkenburgensis dudum per (post) mortem honorabilis viri domini Petri Numan illius olim possessoris providisset, qui virtute eiusdem provisionis illius possessionem consequutus esset sed quia etiam intelligeret praefato domino Egidio ab eadem Cesarea majestate de illo provisum et possessionem etiam consequutum fuisse, tamquam ob causam lites et differentias verisimiliter exoriri debere petiit instanter et requisivit ut jus huicinde partium coram praefatis dominis decanis, summarie deduceretur maneretque possessor dicti personatus is cui potius jus per dominos decanos competere videretur. Cui petitioni idem dominus Egidius de legalitate et industria praefatorum dominorum (ut asserebat) confusus annuit et consensit discusso itaque per ipsos huicinde partium praetactarum jure, compartisque, prioritatem, tam provisionis quam etiam possessionis praefati domini Egidii ad praetactum personatum aliisque rationibus et considerationibus attentis arbitrati sunt, eundem dominum Egidium in dicto suo jure ac possessione remanere debere. Cuiquidem arbitramento praefati Franciscus pater ac alius Franciscus filius assentientes assensumque praestantes dixerunt quod illis attentis nollent aliquam litem subire sed expensis ac molestis parcere, et eam ob causam dictus Franciscus filius gratis et sponte non coactus nec in aliquo circumventus sed ex certa sua ac libera voluntate omni juri, actioni et possessioni sibi quomodolibet ad praetactum personatum competentibus in et ad favorem praefati domini Egidii ibidem presentis et ac ceptantis omnibus melioribus via, modo, jure, causa et forma quibus melius et efficacitius potuit per expressum renunciavit ipsumque in dicto personatu quietum et pacificum sine ulla juris et facti turbatione dimittere in et ad manus mei notarii publici tam nomine praefati domini Egidii quam aliorum quorumlibet interesse habentium, stipulantium et recipientium solempniter promisit In quam litterarum provisionis et aliarum quarumlibet eidem domino Egidio necessariarum seu opportunarum expeditionem censens litterasque Cesareae majestatis rite signatas et sigillatas dicte provisionis ad predictum personatum ad manus eiusdem domini Egidii in signum vere et actualis renuntiationis tradidit praefato Francisco, patre semper presente et expresse in hoc consentiente dictasque renuntiationem promissionem ac consensus prestationem approbante ratasque et gratas habente ac illas etiam in persona sua propria (quatenus opus foret) et negotium ipsum concerneret solemmniter renovante, Petendo nichilominus ut idem dominus Egidius dicti sui antiqui servitii habendo respectum sibi aliquam pensionem constituere aut dicto eius filio de beneficio aliquo ad victum providere vellet et dignaretur circa haec se discretionem ac probitati commendando. de et super quibus promissionibus omnibus jamdicti dominus Egidius Franciscus pater et Franciscus filius (qui etiam propriis suis manibus sese respective huic actui et concordie subscripserunt) sibi a me notario

publico infrascripto unum vel plura publicum seu publica fieri atque contici petierunt et quilibet eorum petit instrumentum et instrumenta. Acta fuerunt hec Bruxelles Cameracensis diocesis sub anno, Indictione, mense, die, hora quibus supra, sede papali (ut dicitur) vacante, presentibus ibidem praelibatis dominis decanis necnon domino Ghysberto de Achel canonico Sancti Martini Leodiensis et Gosoorno Peeps testibus fidedignis ad praemissa vocatis specialiter atque rogatis. sic subsignatum de manu patris predicti. Ita est ut prescribitur Franciscus Retis pater predictus et sic de manu filii predicti. Ita fateor actum esse ego Franciscus Retis filius predicti Francisci. Et sic de manu praelibati domini sigilliferi. Et ego Egidius Vanden Blockerien sigillifer prescriptus ita ut praescribitur fateor actum esse. Teste manu propria. Et sic de manu mei notarii subscripti H. Kuerinx quo ad praemissa notarius requisitus.

(s) H. Kuerinx notarius praelibate concordie perscripsi.
au dos du document : Copia renuntiationis juris personatus de Herle in favorem domini sigillifere Leodiensis.

Vertaling :

In de naam van den Heer Amen; door de inhoud v d volgende acte moge allen duidelijk bliken en bekend zijn dat i h jaar 1522 na d geboorte d Heeren in de xii indictie in d maand februari, de 13e, om elf uur voor het middageten omtrent, bij vacant zijn v d pauselijken zetel, in tegenwoordigheid van mij openbaar notaris en van ondervermelde getuigen totdat doel speciaal gevraagd en geroepen, en van de eerwaarde heeren Maximiliaanus de Orto uit Nivelles van het dioc van Luik en Antonius van Bergen uit Lier(?) dekens van collegia 11e kerken van de steden van het dioc. Kamerijk(?) als scheidsrechters aangevoerd door Franc de Retis, een der partijen waarvan onder sprake, onder persoonlijke aanwezigheid en verschijnen der eerwaarde en geeerde heeren de heer professor Egidius van Blockerien zegelbewaarder van Luik ten eenen en ook van Franc zoon van Franc de Retis geestelijke uit dioc Kamerijk met aanwezigheid van Franc vader ten andere — genoemde Franc vader van den andere Franc, zijn zoon, heeft uiteengezet, hoe zijne keizerlijke majesteit om wille van diens oude verdiensten haar reeds bijna dertig jaar lang bewezen, aan genoemden zoon heeft toewijzing gedaan van het personaat over de kerk van Herle in het land v Valkenberg lang na (?) de dood v d eerbiedw heer Petrus Numam (?) haar vroegere rechthebber, die tengevolge van dezelfde toewijzing het bezit van dit personaat had verkregen, maar omdat hij ook begrepen had, dat aan genoemde heer Egidius door dezelfde keizerlijke majesteit over dit personaat toewijzing was gegeven en deze het ook verkregen had, heeft hij omdren dat er waarschijnlijk processen en twisten moesten ontstaan, dringend gevraagd en verzocht, dat in aanwezigheid v. gen. heeren dekens voor beide partijen over en weer recht zou gedaan worden, en bezitter van genoemd personaat zou blijven hij, die naar het gevoelen der heeren dekens in zijn aanspraken op beter rechtsgrond zou steunen.

Aan welk verzoek dezelfde heer Egidius, vertrouwend op de wetsgetrouwheid en ijver van genoemde heeren dekens (zoals hij zeide) heeft voldaan en toegestemd. Nadat derhelve door dezelfde de rechtsaanspraken van beide partijen over en weer onderzocht waren en bevonden was de prioriteit zowel van toewijzing als van bezit van de e.h. Egidius m.b.t. genoemd personaat en met het oog op andere gronden en beschouwingen, hebben zij gemeend dat genoemde heer Egidius in zijn genoemd recht en bezit moest blijven.

Aan welke beslissing gen. Franc. vader en de andere Franc. zoon hun toestemming hebben gegeven en bij het geven van hun toestemming hebben gezegd dat zij met het oog op dat alles geen proces wilden beginnen maar kosten en moiten sparen en om deze reden heeft genoemden Franc. zoon gratis en uit eigen beweging niet gedwongen noch in enig opzicht miskid maar met zijn eigen vasten en vrijen wil van alle recht en rechtsvordering en eigendom die hem hoedanig ook op dit personaat zouden toekomen ten gunste en tot genoegen van gen. heer Egidius daar aanwezig en het aanbod aanvaardend, op den best mogelijke weg en wijze en recht en proces en vorm (?), zoo goed en afdoende

hij kon, uitdrukkelijk afgezien en dat hij hem in het rustig en vreedzaam bezit laat van gen. personaat zonder hem gerechtelijk of feitelijk te molestreeren, heeft hij plechtig bevolfd in handen van mij openbaar notaris in naam(?) zowel van gen. heer Egidius als van anderen welke ook die hierbij belang hebben, iets te bepalen of te ontvangen hebben(?).

En in de verzending van de brief van toewijzing en van andere welke ook noodzakelijk of nuttig voor genoemden heer Egidius, heeft hij toegestemd en hij heeft de brief zijner keizerlijke majesteit, behoorlijk geteekend en gezegeld, van genoemde toewijzing van genoemd personaat in handen van dezelfde heer Egidius tot teeken van een ware en daadwerkelijke afstand overgeleverd aan genoemden Franc. vader altijd nog aanwezig en uitdrukkelijk zijn toestemming in deze gevende, en goedkeurende, dat toestemming gegeven werd en afstand en belofte, zoals gezegd, en deze voor geldig en goedgekeurd houdende, en deze voor zijn eigen persoon voorzover nodig en voorzover de zaak hem zou aangaan, plechtig vernieuwende, nochtans met het verzoek dat dezelfde Egidius rekening houdend met zijn vroegere verdienste voor hem een pensioen zal willen bepalen of aan zijn gen. zoon een beneficie voor zijn onderhoud zal willen aanwijzen, terwijl hij zich hieromtrent aanbeveelt in zijn discretie en eerlijkheid (in zijn verstandig en gematigd beleid).

Aangaande deze beloften alle heeft gen. heer Egidius, Franc vader en Franc zoon (die ook eigenhandig hebben ondertekend met b.t. deze overeenkomst van eendracht) mij openbaar notaris, ondergetekende, voor zich gevraagd een of meer acte of acten te maken en optstellen en ieder van hen vroeg een bewijsstuk of bewijsstukken.

Dit werd opgemaakt te BRUSSEL in h. dioc Kamerijk in h jaar maand dag uur, indictie, zoals boven aangeduid, tijdens vacatie v d apost stoel terwijl daarbij aanwezig waren gen. heren dekens en ook heer Gysbertus van Achel kanunik van S Martinus van LUIK en Gooswinus Peeps vertrouwbare getuigen, tot bijwonen van bovengenoemde overeenkomsten afzonderlijk geroepen en gevraagd.

(volgen de ondertekende verklaringen)

Zo werd ondertekend door de hand van voorn. vader: zoo is het als voor is beschreven: Franc Retis voorn. vader

En zo van de hand van voorn. zoon: Zoo beken ik dat is overeengekomen, ik Franc. zoon van voorn. Franc Retis.

En zoo van de hand van gen. heer zegeldrager: Ook ik Egidius Vandenblookerien zegeldrager voorn. bevestig dat overeengekomen is zoals vooren is beschreven onder getuige van mijn handtekening.

En zo met mijn hand, ik notaris, ondergetekende H KUERINX, met het oog op het voorgaande wettig gevraagd (?) notaris.

(S) H KUERINX, notaris van voorengenoemde overeenkomst, ik heb het geschreven.

Over *Eg. v.d. Blockerien* en zijn levensloop, zie : Publications de Limbourg 1937, 254—255.

16) *E. Vreuls* : Het personaat te Heerlen. Maasgouw 1930, 64—65.

17) Papiers d'Etat et de l'Audience, nr. 950 (alg. rijksarchief Brussel).

PERSONAT DE HERLE (Pays d'Outre-Meuse).

14 Mars 1628.

(Papiers d'Etat et de l'Audience, nr. 950). Algemeen rijksarchief, Brussel.

Suite

de requêtes avec annexes relatives

à l'avance que désire avoir Adolphe Clozman, prêtre du diocèse de Malines, sur Maximilien Boxhorn, seigneur de Hoffstade, Ophem etc. pour l'obtention du bénéfice du personat de *Herle*, pays d'Outre Meuse.

Parmi les annexes figurent 1° un mémoire sur les ancêtres maternels de Clocmans et où l'on rencontre : don Diègo de Gevarre, Leon de la Consture, 2° un rôle portant les noms suivants:

Jean van Hove, fourrier de la Chapelle.

Cornelis Janssen van Gorcum.

Jean Roelof.

Maximilien Boxhorn.

Jean de Genduille.

Antoine Poullin.

Pierre Cornet.

Philippe Coudenhove.

Memoire.

Que les ancêtres du remonstrant Clocman ont esté continuellement en actuelle service de sa Maj. Cat. et de la Republique comme maîtres de la Chambre des comptes en ceste fille, eschevins de la ditte et dycelle d'Anvers. Le Pere de sa grande mere paternelle fust don diègo de Gaverre, maitre de Campo d'une tiers d'Espagnols en ces quartiers. Son grand pere maternel fust Leo de la Consture lieutenant de Mons, de Chieux en Espagne, et executeur de son testament, lequel la Consture a fait plushiers pieuses fondations en louain une maison de dixhuit religieuses dedans le colleige de Standonck a fonde quattres bourses pour des pauvres estudians, il a doté l'eglise de St. Quentin et celle de Legmaige en louain et celle de lintre chasque de quarante florins par an.

A Son Altesse Serenissime.

Remonstre bien humblement sire Adolph Clocman prêtre de la diocese de Malines comme Maximilian Boxhorn, estant au rolle des benefices de Sa Maje sur les patronats de Brabant et Oulteremeuze luy auroit resigné cedé et transporté, ledict droict et tour de rolle, sous le bon plaisir de votre Altesse Serenissime consentant que le nom du supplt soit escript et surrogné en la place dudit Maximilian Boxhorn, pour occurrant la vacance de quelque benefice, nommement du personat de Herle, au pays d'Oulteremeuze au diocese de Ruremonde, le pouvoir accepter en vertu dudict tour et en demander la patente de provision et collation pour en prendre la possession et collation et en iouyr et posséder en fincte de l'acte notarial cy ioincte. Supplié pourtant treshumblement Vre Alt. Serme estre service de agréer ladicte resignation et ordonner que le nom du suppliant soit mis et surrogné en la place didict Maximilian Boxhorn pour advenant la cacance; en iouyr et prouffiter et pouvoir accepter comme feroit icelluy Boxhorn, quoy faisant etc.

Op heden den vierthienden february zessthienhondert achtentwintich compareerde voor my openbaer notaris ende inde presentie vanden getuygen naergenoempt in properen persooone Heer Maximiliaen de Boxhorn, heere van Hoffstade, Ophem etc. ende heeft hy heere comparant geresigneert gecedeert ende geremitteert tsoe hy resigneert, cedeert ende remitteert mits desen, allen het recht actie ende gerechticheyt hem competierende vuyt crachte vanden tour des rolle vande Conincklycke Maiesteyt tot het beneficie van het personaet van Heerle int lant van Overmase diocese van ruremonde daer nu tegenwoordich possesseur is heer Jan Roeloffs canonick tot Cassel aen ende tot behooff vanden Eerweerdigen Heere Adolph Clockman pbre consenterende dat synen naem in syns comparants plaetse opde voors. rolle gestelt sal worden ende dat hy vuyt crachte van dese resignatie het selve beneficie van personaet sal mogen accepteren soo wanneer tselve sal commen te vaceren, brieven van collatie daer van te versoeken ende obtineren possessie corporele reele ende actuele daer van te nemen ende apprehenderen alle de vruchten, baten, innecommen, prouffytten ende emolumenten desselfs te prouffiteeren gelovende de voorschreven heere comparant onder verbintnisse van alle cyne goeden meubele ende immeubele present ende toecomende consenterende de voorschreven heere comparant hier van gemaect ende gestipuleert te worden een oft meer instrumenten in behoorycker formen.

Aldus gedaen ende gepasseert tot Brussel ten huysse mijns notaris ten daege maende ende jaere als boven ter presentie van Pauwels de Weze ende thomas thibault getuygen hier onder geroepen ende gebeden ende was die minuute deser onderteckent Maximiliaen de Boexhorne ende in presentie van my Joannes de Weze notaris publiek bij den raede van zijne Conincklycke Maies-teyt in Brabant geadmittert tgene voorscreven is stipuleerende des versocht zynde. Quod attestor Joannes deweze.

1628.

+

Au Roy.

Remonstre en toute humilité Maximilien de Boxhorn etc. qu'il est inscrit au rolle des Personats de Brabant et d'Outremeuse.

apres Messire Jean Roulofs, lequel at possédé en vertu dudit Rolle le Personat de st Pancras à Herle Pays d'outremeuse, or comme icelluy Messire Jean est venu à trespasser la veille de l'Ascension, il supplie treshumblement *Vre Maté* estre servie de luy conferer en pure bñgnité Royale ledit Personat. Quoy faisant etc.

Extraict du rolle des dignitez, eglienes, prebendes, cures, confferies, hospitaux et autres benefices du patronage du Roy des Espaignes etc.

Aux personatz, consteries et hospitaux de Brabant et d'Oultremeuze.

Jehan vanden Hove
etc.

- 18) Archief Brab. Rekenkamer nr. 4813, fol. 12 v°—13 r° (alg. rijksarchief Brussel); *P. Peters* : De koninkl. Schutterij S. Sebastianus te Heerlen, in : Herdenkingsboek 1480—1930.
W. Goossens : Twee voormalige benefices, enz., Publications de Limbourg, 1912, 283—292.
- 19) Archief kasteel Ter Worm, nr 45 (Rijksarchief Limburg).
- 20) *P. Peters* : Kermis, in : Jubileumuitgave V.V.V.-Heerlen 1936, 225—226.
- 21) Staet v.d. Reformatie in de landen van Overmaze overgelevert bij de gedeputeerde der Gelderschen synode, a° 1667, in : Publications de Limbourg 1930, 44—45. Zie ook : Publications de Limbourg 1869, 580—581.
- 22) Een restant van het Gasthuisarchief bevindt zich in het gem. archief van Heerlen.
- 23) *L. van Hommerich* : Sint Anna, de patrones van moeders en mijnwerkers. Maastricht 1953, 32 pp.
- 24) Het gebruik van deze ruimte t.b.v.e. gemeentebelang had tot gevolg, dat het onderhoud van het kerkgebouw mede ten laste van de gemeentekas kwam. Hierover bestaat een uitspraak van het concilie van Susteren van 3 okt. 1487. Het dak moet uit de grote tienden van de kerk bekostigd worden; het houten werk, waarop het dak rust, komt ten laste van de gemeente. Ziehier de tekst, die berust in het algemeen rijksarchief te Brussel, in het fonds „Archives ecclésiastiques. Etranger. Nr 17919”.
Extractum ex acta definitionis late in concilio Susterensis sub episcopatu Leodiensi anno 1487 die tertia mensis octobris pro ecclesia de Herle.
Item obligatur maior decima ad reparationem tecti navis ecclesiae dumtaxat sub tali tamen conditione et forma quod petre sine scalgie, asseres et alia circa tectum necessaria propinquiori quo possunt loco navigio expensis et cultibus dicte decime, quodque ab hinc per communitatem ville usque ad ecclesiam expensis eiusdem communitatis adduci et vehi debent. Illo tamen bene considerato et inspecto quod si cappa seu edificium ligneum super qua seu quo tectum debet locari, fuerit repertum per expertos ruinosum ex antiquitate seu alia quacumque de causa, non tamen ex defectu tecti desuper jacentis illa seu illud debet per fabricam sive communitatem reparari. Si vero ex defectu tecti desuper jacentis per pluviam seu alias fuerit ruinosum seu ruinosa hoc debet reparari expensis maioris decime. Item si fuerit appositum aliquod appenditium ad navem ecclesie maior decima huiusmodi inde non patietur aliquod detrimentum sive damnum.

in dorso :
pro reparatione tecti navis ecclesiae.
Ecclesia de Herle.

Het onderhoud van de kerkvloer kwam ten laste van de kerk. Hierover bestaat een uitspraak van 27 okt. 1762, genomen door de Banksvergadering van Heerlen, luidende als volgt :

„De borgemeesters deser hooftbancke leggen ter deeser vergaedinge over een missive van dheeren Provost en Daulbonne in dato de 15 oct. 1762 inhoudende om in 14 dagen te berigten waarom ingevolge resolutie van haar Eed. Moog. de vloer in de kerck te Heerle niet en was herstelt. Waerop gedelibereert sijnde vermeent dese vergaedinge dat dese bancke daartoe niet gehouden is uyt reedenen van stucken en documenten ter Griffie berustende. Requireeren onsen secretaris om deselve stucken op te soeken eo facto copie van deselve met eene memorie en kennisse van heeren commissarissen aen voors. heeren toe te senden.

- 25) Dit verzoekschrift is gericht tot de president van de Rekenkamer van Brabant, te Brussel, onder wiens administratie Heerlen viel, dd. 28 sept. 1621. Ziehier de tekst :

Aan mijn heeren den President ende andere vande Camere van
Rekeninghe in Brabant.

Verthoont met behoirlycke reverentie den pastoir vande Hooftbancke van Herle lande van Valckenborch, hoe dat geduerende dese trouble het huys vande pastorie aldaer affgebrant zijnde sijns suppliants viersaten in faulte sijn gebleven van dat te restaureren maer hunne wooningh hebben genomen ende gehouden deen opden toren vande kercke ende dandere in sekere gehuerde huysen tot misachtinge streckende vanden staet der selver pastorie, oerzaecke dat hij suppliant doer instructie van diversche goede heeren opde oude hoffstadt van over een jaere ende binnen desen lopenden van syn eyghen patromonie heeft begost te timmeren ende geerne soude volvueren soe verre hij eenichssints versien waere van het hout daertoe noodich.

neemt daeromme zijne toevlucht tot uw Eerentv.

Biddende dat de selve gelieve van weeghen sijne Mat ten effecte van dyen hem te vergunnen veerthien ofte vijftien eycken bij den rentmr vanden voerschreven lande van Valckenborch ofte andere diet behoort op het Ravelbosch te teekenen, twelck doen eta.

Die President ende Luyden vanden Camere van Rekeninghe van Zijne Majt in Brabant, andermael oversien ende gevisiteert hebbende dese requeste mitsgaders d'advise daerop gegeven bijden rentmre vande domeynen van Valckenborch ende daerop gehoort den Raedt ende Rekenmeester vanden Steghen hunnen medebroeder, den welcken ontlancx gedeputeert is geweest vanden voors. domeynen ende op (fol. 1 v°) alles wel ende rijpelyck geleth, hebben om redenen als hier verhaelt inden naem ende van wegen zijne voors. Majt (ten effecte alhier versocht) den remonstrant geaccordeert vier affgaende eyckenboomen ordonnerende oversulcx den voors. rentmre hem deselve doen disigneren ter minster scaede vanden bosschen aldaer, alst mogelijk wesen sal, actum ten bureele vanden voors. Camere den XXen decembris XVIIc eenentwintich.

deZoete.

in dorso :

Requeste vanden Heere pastoir van Herle daerbij hem vier eycken veraccordeert sijn opden Ravensbossche.

Advise vanden Rentmr van Zijne Mats domeynen int quartier van Valckenborch Adriaen de Grootte, om tselve gesien voirts geordineert te worden, Actum ten bureele vande Camere van rekeninge in Brabant den XXVIIIen septembris XVIIc XXI.
Hoes. exapex.

Alzoo die heeren vanden Reecken Camere van Con. Mayt van Spaignien in Brabant hadden vergunt vier eyckenboomen op den Ravensbosche aenden heere pastoir van Herle tot steune ende hulpe vande bouwinghe syns aengefangen pastorael huys aldaer, ende gevonden hebbende commoditeyt van naerdere hem gelegen holteren ofte eycken, heeft die voers. vier eycken den heere rentmeester de Groote overgelaeten op conditie, dat hij die eycken bij den heere pastoir gecocht, soude betaalen, gelyck S.L. daedelick heeft gedaen, hem goeder betaelinghe bedanckende. Des t'oirconde hebbe ick desen met mijne eigenhandt onderteickent binnen mijn pastorael huys van Herlen opden 9e Februarij 1622.

Cos. Batzon.

Pastoir van Herle.

in dorso :

Raeckende den pastoir van Herle aengaende die vier eyckeboomen hem bij die Camere vergunt.

- 26) *J. J. Jongen* : Gedenkboek ter gelegenheid van het 250 jaar bestaan der parochie Schaesberg, 1700—1950, blz. 41. Lees ook een passage uit het testament van Frederik van Schaesberg in : *E. Tode* : Chronik der Retersbeck-Schaesberg. Görlitz, 1918, 52.

De graven van Schaesberg werden eertijds in de St. Pancratius begraven. Op 11 maart overleed Maria Binsfeld, gemalin van graaf Frederik van Schaesberg. De begrafenisstoet, die zich van het kasteel Schaesberg naar de Heerlense St. Pancratius begaf, bestond uit de volgende deelnemenden :

1. Arme mannen en vrouwen.
2. De schooljeugd.
3. Paters Minderbroeders en Capucijnen.
4. Gerechtsdienaren en ingezetenen van Schaesberg, die 24 kaarsen in kruisvorm dragen.
5. De pastoor van Heerlen met de clerus.
6. Acht flambouwen, gedragen door 8 pachters van de overledene.
7. Acht flambouwen, gedragen door schepenen en gezworenen van Schaesberg.
8. Acht flambouwen, gedragen door de particulier secretaris en huisdienaren.
9. De schout van Schaesberg met het wapenschild.
10. In gestoelte : de heer van Schaesberg, begeleid door zijn familie en door de prelaat van Gladbach.
11. De heer van Königsfeld, neef van de overledene, begeleid door de abt van Rolduc.
12. De volgende familieleden : de prelaat van Cornelimunster, domheer Trips; domheer Wachtendonk; de heer van Mehr; de heer van Wijndrade; de drossaard van Ordt; de heer van Nuth; de heer van Ubach; de heer van Terheiden; jonker Hoen van Hoenshuis; de Scholaster van de kathedraal van Roermond; de landdeken van Valkenburg en paters Benedictijnen en reguliere kanunniken van St Augustinus; de Griffier van Heerlen (*E. Tode* : o.c., 53-54).

Ook hebben zich *grafstenen* dezer adellijke familie *in* de St. Pancratius bevonden, zie hierover : *E. Tode* : o.c., 47-48.

Voorts uit het archief der Landen van Overmaas nr 80 (rijks-archief in Limburg) de volgende tekst :

„De schoutet ende die vanden gerechte van Heerlen worden gelast ende geordonneert, dat sy de ingesetenen gelasten ende daer toe houden, dat sy soo veel aerde ende sant voeren inde kercken aldaer tot dat die op esgaele hoochte met de sercksteenen vanden heere van Schaesborgh sy, op dat de vloer by Cornelis van der Schuyr volgens den bestecke te maken, bequaemelyk ten dienste vande gemegnte mach worden gemaect.

Actum Maestricht de 24 Juny 1667.

- 27) Bij besluit van de Staten-Generaal van 7 nov. 1645 werd bepaald, dat er voortaan blijvende predikanten zouden zijn te Hertogenrade, Heerlen, Eisdén, Vaals en Valkenburg (Publications 1869, 50).
- 28) *W. Goossens* : Geschiedenis van het bisdom Roermond. 1927, IV, 12-33.

- 29) *L. van Hommerich* : Een kapel in de Kaumermolen voor franse vluchtelingen, anno 1794, in Bulletin Land van Herle 1953, afl. 6.
- 30) Gemeentearchief Heerlen, afd. Franse periode 1793—1814.
- 31) *W. Goossens* : Geschied. v.h. bisdom Roermond. 1927, IV, 171 en 267-268.
P. Peters : Geestelijke bestuurders van Heerlen, in : Jubileumuitgave V.V.V. Heerlen 1936, 200, 2e kolom.
- 32) *W. Goossens* : Geschiedenis v.h. bisdom Roermond. 1927, IV, 270.
J. J. Jongen : De kerk van Nieuwenhagen, in : Bull. Land v. Herle 1951, afl. 1.
H. A. Beaujean : Uit de geschiedenis van de parochie Heerlerheide. Bull. Land v. Herle 1951 afl. 2 en 3.
- 33) *J. Habets* : Beknopte geschiedenis der proostdij v. Meerssen, in : Publications de Limbourg, 1888, 93.
Het protestantse kerkje werd op 22 april 1838 officieel in gebruik genomen.
- 34) *P. Peters* : Heerlen, in : Programma v.d. 15e limb. Katholiekendag te Heerlen. 1913, 67.
- 35) Uitgaande correspondentie v.h. gem.bestuur v. Heerlen, van 11 nov. 1849. Gem.archief Heerlen.
- 36) *H. Mosmans* : Het leven van mgr. Savelberg, een weldoener onzer Mijnstreek. 1937, 90.
- 37) *J. L. Jansen* : Levensschets van mgr. Pe^{er} is Joseph Savelbergh, stichter en bestuurder der St. Josephcongregatie van de Derde Orde des H. Franciscus. Heerlen, 1909.
L. Crobach : Het St. Josephziekenhuis te Heerlen, in : Heerlen als mijn- en industriestad, uitgave V.V.V.-Heerlen, 1933, 65-66, geïll.
- 38) *L. van Hommerich* : De St. Annakerk te Heerlen-Zuid, in : Bull. Land v. Herle, 1953, afl. 4 onder hist. chroniek.
- 39) *L. v. Hommerich* : Een luchtaanval op de St. Pancratiuskerk. Manuscript, aanwezig in gem.archief Heerlen.
- 40) *F. Peutz* : Het mgr. Laurentius Schrijnenhuis op den Molenberg te Heerlen, in : Heerlen, mijn- en industriestad 1936, 7-9, geïll.
- 41) Limb. Dagblad, 18 febr. 1948.
- 42) Limb. Dagblad, 11 apr. 1956.
- 43) Limb. Dagblad, 28 juli 1956.
- 44) Limb. Dagblad, 27 dec. 1946.
- 45) Limb. Dagblad, 4 aug. 1951; foto v.h. orgel, 7 aug. 1951.
- 46) Deze opsomming is ontleend aan de voorlopige lijst der nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst. Den Haag 1926. Dl. VIII, sub Heerlen. Het kerkbezit is inmiddels met nieuwe kunstvoorwerpen uitgebreid geworden.
- P.S. De kaarten zijn vervaardigd door de heer N. Eussen, archivist bij het gem.-archief Heerlen.

het gasthuis

Tot hoever in het verleden het bestaan van ons Gasthuis terugging, kan bij gebrek aan gegevens niet met juistheid worden vastgesteld. Onze eerste getuigen zijn de archieven der hoofdparochiale kerk St. Pancratius. Deze vermelde de nota „Hospitale apud Herle” in de jaren 1400, 1485, 1558. J. Jongeneel in zijn: „Een Zuid-Limburgsch taaleigen” (Heerlen, 1884) zegt op blz. XIX, dat het reeds vóór 1369 bestond. Het tekort aan ouder geschreven materiaal sluit een nog vroeger bestaan geenszins uit. Wanneer wij te rade gaan in de gemeente-archieven, komen wij niet verder; alleen vindt men er een krachtige bevestiging van de plaatselijke belangrijkheid van het Gasthuis. Op meerdere plaatsen heeft de griffier der Hoofdschepenbank en de rentmeester der Brabants-Valkenburgse bureaux melding gemaakt van de eigenaam „gasthuis” of van woorden, die een samenstelling ervan vormen. Wie het door ons gecopieerde „Register van den chijnsen, renten” enz., de keizer als hertog van Brabant en heer van Valkenburg (waaronder Heerlen ressorteerde) toekomende, uit het jaar 1551 raadpleegt, volgende noteren: aent Gasthuys (fo. 125 vo), op den Gasthuysberch

(fo. 125 vo), boven dat Gasthuys (fo. 11 vo), boven dat Gasthuysberch (fo. 85 vo). In de Rollen van het archief van het voormalig adellijk Huis De Doom te Welten, uit het jaar 1596, verschijnt herhaaldelijk het woord „Gasthuyslandt”, waarmee een stuk grond wordt bedoeld, hetwelk in erfpacht aan de eigenaars van het gasthuys toebehoorde. Ook de Leggerboeken uit de jaren 1770, noemen met name de „Gasthuisstraat” (fo. 57 vo en 66 vo), derhalve toen reeds met dezelfde woorden aangeduid als tegenwoordig. Op een kaart van Heerlen, gemaakt naar gegevens uit het jaar 1820 en bijgewerkt door de landmeters J. G. van Oppen en H. O. Neven, worden de terreinen, waar nu het Sanatorium staat, de „Gasthuisweien” genoemd met ter zijde (naar het Aambosch toe) het woord „Keulartsputje”, waarmee ongetwijfeld de drinkwaterput bedoeld is ten gerieve van dorstige reizigers. De ligging hiervan is nu nog te zien. Om zulk een instelling met succes te beheren, waren bronnen van inkomsten noodzakelijk. Want vaak gebeurde het, dat de gasten over te weinig middelen beschikten om hun verzorging zelf te bekostigen. In dit verband heeft de rentmeester in het helaas enigst overgebleven, register, dat op het financieel beheer betrekking heeft, wel eens het woord „armenrenten” gebruikt naast „Gasthuisrenten”. Bedoeld register: „Manuaal der Gasthuisrenten”, begint met het jaar 1738 en vermeldt blz. na blz. de verschillende Heerlense families, die eigendommen van deze instelling in pacht hadden en jaarlijks een bedrag in natura of geld betaalden. De volgende familienamen komen er o.m. in voor: Boymans, Dautzenbergh, Kessels, Hamers, Leufkens, Schepers en Roosbaum. Men vraagt zich onmiddellijk af, waar de andere bescheiden gebleven zijn, want dit ene register en van zo late datum kan niet de boekhouding van jaren vertegenwoordigen. Zoals het met vele zaken toen gegaan is, heeft ook hier wederrechtelijke inbezitname plaats gehad in zover op hoog bevel alle katholieke, geestelijke goederen genaamd, geconfiscieerd werden. Over het beheer ervan stelde de Republiek een Ontvanger-generaal aan, die te Maastricht zijn kantoren had. Voor het goed innen der jaarlijkse inkomsten moest hij de beschikking hebben over alle documenten van vroeger tijden, zodat toen ook het archief van Heerlen's Gasthuys wel zal zijn verhuisd. De Gasthuisinstelling als zodanig schijnt t.g.v. deze inbeslagname opgeheven te zijn, evenals die van Valkenburg, Gulpen, Rimburch, Brunssum, Sittard en Neer. Hierover doet Eg. Slanghen, eertijds burgemeester van Hoensbroek en Voerendaal, in zijn: „Bijdragen tot de geschiedenis van het tegenwoordige hertogdom Limburg” (A'dam-Sittard 1865) op blz. 40, voetnota, enige mededelingen. Het Heerlens Gasthuys zal derhalve tegen de jaren 1680-1700, beroofd van zijn inkomsten, „afgebroken zijn of door particulieren bewoond. In het Register van huisbezoeken, opgemaakt door pastoor A. Morees der St. Pancratiuskerk in het jaar 1753, komt het Gasthuys ook niet voor. Feuwenlang was het beheer ervan in handen geweest van de St. Pancratiuskerk. Zulks blijkt o.m. uit de door de bisschoppen gehouden kerkvisitaties, waarvan de lijsten uit de XVde eeuw gepubliceerd zijn. Deze bevatten naast de kerkelijke zaken ook steeds de vermelding van het gasthuys (of gasthuizen). Toen Heerlen onder Protestants bestuur kwam, heeft men het zuiver kerkelijk karakter ervan wel aangevoeld en een aparte, centrale Dienst opgericht, die zich belastte met de „geestelijke” goederen der Zuid-Limburgse parochiën. Ook aan het Protestants beheer is tenslotte een einde gekomen, omdat de Franso-revolutionairen tegen het jaar 1800 de bezittingen van het Gasthuys overdroegen aan het nieuw opgericht „Bureau van Weldadigheid”, waaruit later het Burgerlijk Arm-bestuur en de Armenraad ontstaan zijn. Het stemt intussen de katholieke Heerlenaar tevreden te weten en te kunnen constateren, dat de naam „Gasthuisstraat”, in de XVIIIde eeuw als zodanig in gebruik, ook heden ten dage onder de andere moderne plaatselijke benamingen voorkomt, waardoor de herinnering levendig blijft aan een Middeleeuwse liefdadigheidsinstelling onder beheer der St. Pancratiuskerk.

L. VAN HOMMERICH.

ERRATUM :

In de eerste aflevering v. 1957 is abusievelijk gedrukt „maart-april 1957”: lees : „januari-februari 1957”.